

HILDA HENCZ

BUCUREȘTIUL MAGHIAR

PE URMELE MAGHIARILOR DIN BUCUREȘTI
DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

EDIȚIA A DOUA, REVIZUITĂ ȘI ADĂUGITĂ

Copyright © 2013, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HENCZ, HILDA

**Bucureștiul maghiar : pe urmele maghiarilor din
București de la începuturi până în zilele noastre / Hilda
Hencz. - Ed. a 2-a, rev. și adăug. - București : Pro Universitaria,
2013**

ISBN 978-606-647-762-8

323.1(=511.141)(498 Buc.)

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Lucian Boia
Conf. univ. dr. Mihai Chioveanu

Coperta: Casa Török (în fundal, stânga) din Piața Teatrului cel Mare
Foto: Károly Szathmáry Pap (Carol Papp de Szathmari), 1875

INTRODUCERE

Despre spinoasa problemă a izvoarelor

A scrie o istorie a maghiarilor din București și, eventual, a celor din întreg spațiul extracarpatic este „un vis prea îndrăzneț“, afirma istoricul Lajos Demény în studiul său despre comunitatea reformată bucureșteană din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dificultatea alcătuirii unei astfel de istorii a maghiarimii ar avea multiple cauze. Principala cauză derivă din faptul că nu s-ar mai fi păstrat documentele vremii, maghiarilor lipsindu-le instituțiile necesare în acest scop; chiar și documentele păstrate vremelnice de comunitățile religioase, asociațiile sau școlile maghiare ce au funcționat - și încă mai funcționează aici - s-ar fi risipit ori s-ar fi distrus. Pe de altă parte, prelucrarea arhivelor comunității germane lutherane din București, care ar fi putut furniza date și despre comunitatea calvină, se află într-o fază incipientă.¹

În realitate, doar arhivele Arhiepiscopiei catolice din București rămân, practic, inaccesibile pentru cercetători de aproape un secol. Motivul principal ar fi, potrivit opiniei lui Demény², ascunderea politicii de românizare forțată a maghiarimii de către biserica romano-catolică din România, știut fiind faptul că majoritatea catolicilor era alcătuită din maghiari. Catolicismul, fiind o religie universală, nu pune preț pe apartenența etnică și pe identitatea națională, iar episcopia de la Iași

¹ Demény Lajos, *A bukaresti református egyházközség és a magyar iskola a 19. század első felében /Comunitatea reformată maghiară din București și școala maghiară din prima jumătate a secolului 19/, în A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005 /Anuarul Asociației culturale Petőfi din București/, Bukarest, 2006, p. 116 și urm.*

² Idem, *Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében /Calvinii maghiari din București în prima jumătate a sec. al XIX-lea/, în Emkékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára /Csetri Elek – Omagiu cu prilejul împlinirii a 80 de ani/, Kolozsvár, EMKE, 2005, p. 80 și urm.*

și arhiepiscopia de la București, subordonate statului român, constituiau cele mai eficiente instrumente de românizare a zecilor de mii de ceangăi din Moldova, precum și de secui sosiți în București în căutare de lucru. De fapt, constata Lajos Demény cu o altă ocazie³, „n-a fost și nu este în interesul puterii ca documentele ajunse în administrarea statului român să devină accesibile“, multe fiind blocate în colecții vegheate „cu deosebită atenție de organele Ministerului de Interne“, în grija cărora se află și acum.

În ceea ce privește arhiva parohiei reformate, ea este închisă pentru cercetători de ceva vreme, deoarece a dispărut registrul-inventar. Doar câteva persoane privilegiate au avut acces la arhivă în anii '90, printre care istoricii Lajos Demény și Béla Borsi-Kálmán, acesta din urmă fiind atașat cultural pe lângă Ambasada Ungariei la București. Interesat în special de emigrația maghiară din Principatele Române după înfrângerea Revoluției din 1848, Borsi-Kálmán aprecia pe bună dreptate că în pivnița Calvineum-ului s-ar ascunde „o adevărată comoară, fără prelucrarea și interpretarea căreia nici nu s-ar putea scrie cu adevărat o istorie veritabilă a maghiarimii din România...“.

Contrar celor afirmate în 2006, istoricul Lajos Demény găsisese totuși în arhiva parohiei reformate din București „mai multe documente decât era de așteptat, chiar și referitoare la începuturi“⁴, și anume: registre de evidență a cununilor, botezurilor, confirmărilor și deceselor, acte de vânzare-cumpărare, evidența banilor colectați de preotul Sükei pe parcursul mai multor ani de peregrinări prin alte țări. Deși Demény rămâne un expert în istoria parohiei reformate maghiare din perioada pastorului Sükei (1814-1849), - cercetările sale publicate după 1989 nedepășind decât ocazional această perioadă - , o nouă cercetare a registrelor lui Sükei ne-a oferit destul de multe surprize.

În prezent, cercetătorii au la dispoziție colecția (incompletă) a registrelor de procese-verbale și de evidență ale Calvineum-ului. Timp de aproape 200 de ani, registrele de evidență au consemnat: locul de origine, profesiunea (mai ales la intelectuali), vârsta celor decedați, cauza decesului, iar uneori, chiar și adresa, precum și numele nașilor de botez și de cununie. Aceste date extrem de prețioase pentru cercetători au fost suprimate aproape cu totul începând din anul 1994.

³ Idem, *Magyar sors a második világháború utáni Romániában /Destin de maghiar în România după cel de-al Doilea Război Mondial/*, în Tóttössy Magdolna, *A Magyar Népi Szövetség története 1944-1953 /Istoricul Uniunii Populare Maghiare 1944-1953/*, I. kötet, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2005, p. 10.

⁴ Idem, *Kiadatlan források a bukaresti református egyházközség és a magyar iskola kezdeteiről /Izvoare nepublicate despre comunitatea reformată din București și începuturile școlii maghiare/*, în *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*, Bukarest, Kriterion, 1998, p. 7 și urm.

Perceptum!

Translatum 37177: 25 pusa

Szöllösi Józsefnél az Ekkla Ládájába lévő Contractus tartalma szerint 40 ff -
 Mihály Gardó Patikariusz Curator Urnán is maradt 62. Le ezt is helybeli papunk is
 zette, De annak híre nélkül adtatott Ingenieur Kovács Urnak - - -
 Ökrös Bálint Egyháznál ^{Deus} Kötelezője szerint - - -
 Szalai Andrásnál 9 ff Arany, mely Summát fő Curatorunk mint a maga
 fűrtendő interes perit fel vétetni ajánlott u: m. - - -
 Gyűlt ezeken kívül Prusziába vivont Nagy Fűrtelésű Papunk által ő Felsőleges
 Porosz Királytól Fridrick Vilhelmtől ki eskörlött Templom közt hirdetésekkel 30
 Leu Tallet. két Ezüst garas, és 7 Denár az, az, mint egy - - -
 Lásd Ekklesiánk Ládájába ezen Summarol a Felsőleges Porosz Királyi Minis-
 ter, Bizonyítta irását Horzá járul az is hogy ezen Sanyaruan, de igaz
 tulajdon Ekkltánk neve alatt ki eskörlött. Collecta ide való Lutheránus Egyhá-
 miatti per alá esett,
 Vizont ezen Eftendőben November hónapjában hasonló Fűrtelésűnk
 zett Collecta érkezik Pesthi Nagy Kerekűő Liedemantol. u: m. - - -
 1836^{ba} fő Curatorunk Ekk Vájarhelyi Uról köthid tsinalaira küldetett. 52 ff a
 Denkor. Ekkltánk elő mentére törekedő L. Pápatorunk **Collectájához**
 Detto Administrált Lelli Pápatorunk a legutolsó számáigkor a fen e
 Nagy Summák le tetele után meg - - -
 Ezeken kívül percipiait meg a Fungens M. Biro az előbbeni lár
 a most folyó 1837^{dikig} következendőket,
 Artalos Szabo Mihály eltemetvéért,
 Szabo Mester Török Mihály gyermekeért,

Din registrele preotului Imre Sükei (anii 1830): farmacistul Mihály Gardó, ingénieur
 András Kovács, meşterul croitor Mihály Török

În documentele sus-menționate au fost depistate noi nume de intelectuali maghiari, - ignorați de Demény și nementionați nici în alte surse -, precum și mai multe date despre enigmaticul croitor Török, proprietarul casei de raport cu același nume de pe Calea Victoriei, casă ce adăpostea celebra cofetărie Fialkovki. În câteva cazuri, investigațiile au fost extinse și la registrele parohiei evanghelice germane din București, astfel încât a devenit mai limpede procesul de asimilare a maghiarilor prin căsătorii mixte, dar și dorința celor din clasa înstărită de a se înrudi cu personalități germane sau românești. Acestea au apărut în registrele bisericii reformate în calitate de nași: farmaciștii Raimondi (cu o soție săsoaică, de religie evanghelică), Michael Doctor sau Paul Roth, medicii Friedrich Fabini, Iosef Sporer, directorul casei de nașteri, Johann Meyer, medicul Curtii domnești, soții Waremberg, proprietarii cunoscutei grădini cu același nume, tipograful Josef Kopainig etc. Chiar giuvaiergiul Lorenz Resch și-a botezat fiul, Ernst, la biserica reformată, în anul 1841, din nu se știe ce motive.

Cel mai cunoscut exemplu de asimilare este cel al pictorului Szathmáry, devenit cetățean român. Nepot de episcop reformat de Ardeal, a apărut în registrele bisericii reformate încă de pe vremea lui Sükei. A fost căsătorit de mai multe ori, trei dintre soțiile sale fiind nemțoaice de religie evanghelică; cu Anna Charlotte Böttger, mama unicului său fiu, s-a cununat la biserica reformată în 1865. Va fi înmormântat în Cimitirul evanghelic din București, registrele bisericii germane menționând religia sa reformată. Fiul său, Károly Sándor, cunoscut sub numele românizat de Alexandru Satmari, s-a căsătorit cu o româncă, dar va fi înmormântat tot la Cimitirul evanghelic, după ce ceremonia funerară fusese oficiată de un preot ortodox. Un alt exemplu de asimilare este cel al unguroaicei Lujza Sárai, căsătorită cu inginerul și arhitectul german Carl Weyrack (1813-1896); legătura cu religia sa a fost doar temporar menținută prin botezarea a cel puțin uneia dintre fiicele ei la biserica reformată (în 1843), nași de botez fiind marele postelnic Ion Bibescu și Ana Florescu. Inginerul a obținut cetățenie română în 1872.

O altă arhivă - necunoscută și, deci, necercetată - ar putea fi aceea a asociației austro-ungare, care ar fi putut furniza informații despre elita intelectuală și economico-financiară din Imperiul Habsburgic (Austro-Ungar) din București: medici, farmaciști, ingineri, arhitecți, industriași, bancheri, oameni de afaceri. Știm doar faptul că inginerul Sándor Veress a fost membru de onoare al acestei asociații; totuși, asociația nu a fost nici măcar menționată în manuscrisul său consacrat *Istoriei României*.

Într-unul din articolele sus-menționate, Demény mostra cu asprime niște istorici imaginari, care nu și-ar fi dat osteneala să citească nici măcar articolele lui Sükei (apărute în Ardeal) și cu atât mai puțin jurnalul de călătorie al lui Ürmösy⁵

⁵ Ürmösy Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban /Maghiarii pribegi din Valahia/, Kolozsvártt, 1844.*

sau diverse alte lucrări apărute în limba germană, deși autorul recunoaștea că, după al Doilea Război Mondial, nu era o atmosferă tocmai favorabilă pentru alcătuirea unor studii despre istoria bisericii maghiare, mai ales despre cea din București, deoarece istoria acesteia se leagă indestructibil de istoria învățământului în limba maternă. De fapt, o astfel de cercetare era aproape imposibilă în perioada comunistă din cauza restricțiilor impuse în studierea documentelor, dar și din cauza cenzurii.

Lajos Demény mai admitea că o istorie a maghiarimii ar putea fi reconstituită pe baza studierii presei din trecut și din prezent. Acest lucru a și fost făcut de către autoarea acestor rânduri, iar rezultatele parțiale ale cercetărilor au fost publicate în 1995 (în maghiară) și 2005 (în română). Publicarea unei variante adăugite a istoriei presei maghiare bucureștene și, implicit a istoriei maghiarimii, incluzând peste 80 de fotografii și facsimile, a fost posibilă abia în anul 2009, într-o ediție bilingvă, sub titlul *Maghiarii în universul românesc*.⁶ În această carte-document sunt prezentate cronologic cele mai importante momente din viața diasporei maghiare din întreg spațiul extracarpatic românesc, însă relatarea se oprește, în principiu, la anul 1941. Studiarea celor circa 100 de titluri de periodice prezintă avantajul de a suplini, într-o oarecare măsură, lipsa documentelor de arhivă prin datele precise pe care le furnizează despre înființarea de școli, asociații, comunități religioase, construirea de biserici, apariția unor publicații, desfășurarea evenimentelor culturale etc. Valoarea lor documentară primește noi valențe în măsura în care aceste periodice includ fotografii, remarcabil în această privință fiind *Marele calendar ilustrat al maghiarilor din România* (*Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, 1905-1916). Există și inconveniente: au existat perioade mai scurte sau mai lungi, chiar de peste un deceniu, în care n-au apărut gazete maghiare sau colecțiile prezintă mari goluri, de aici și necesitatea studierii altor surse.

În 2011, informațiile despre periodicele maghiare au fost completate printr-o bibliografie descriptivă.⁷

Un fapt rămâne cert, și anume că nu s-a scris o istorie documentată științific a maghiarilor din diaspora românească de la începuturi până în prezent. Situația este aproape inexplicabilă, deoarece maghiarimea bucureșteană a avut cel puțin doi istorici importanți, și anume Endre Veress și Lajos Demény.

⁶ Hencz Hilda, *Magyarok román világbán. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860-1941)/ Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860-1941)*, kétnyelvű kiadás/ ediție bilingvă, București, Carocom '94 srl, 2009.

⁷ Idem, *Publicații periodice maghiare din București: Ziare, gazete, reviste, anuare, calendare, almanahuri, buletine, dări de seamă, îndrumătoare (1860-2010). Descriere bibliografică*, București, Biblioteca Bucureștilor, 2011.

(http://www.bibliotecametropolitana.ro/Uploads//11_2011/153403.pdf)

Pasionat de istorie încă din adolescență, Endre (Andrei) Veress (1868-1953) a făcut eforturi deosebite pentru a publica într-un timp record un *Calendar ilustrat al maghiarilor din București pe anul 1890* (*Bukaresti Magyar Képes Naptár a 1890-ik közönséges évre*). Pe atunci avea doar 21 de ani și absolvise o școală comercială din Cluj, respectând dorința tatălui său; întors la București, s-a angajat la o societate de asigurări, dar pasiunea pentru istorie nu i se stinsese. Odată cu mutarea familiei sale la Cluj, în 1891, și-a îndeplinit visul de a urma studii superioare de istorie; după absolvire, între anii 1894-1896, a făcut o specializare la Institutul de Paleografie de la Viena. Și-a început cariera ca profesor la Deva și a continuat ca arhivist la Biblioteca Universitară din Cluj. Între 1901-1906, a avut prilejul să facă mai multe călătorii de studii în vederea cercetării arhivelor din câteva orașe europene, bucurându-se și de un sprijin material substanțial din partea Academiei Ungare de Științe. Planurile sale erau extrem de ambițioase: proiectase redactarea a 50 de volume de colecții de documente și, în final, a reușit să publice 40 de volume. Documentele înregistrate sunt scrise în limbile latină, română, maghiară, italiană, polonă, spaniolă, germană, franceză etc. și constituie o adevărată enciclopedie a relațiilor culturale, politice și economice dintre cele trei voievodate: Ardeal, Muntenia și Moldova.

Din 1914, s-a stabilit la Budapesta, dar ideea de a publica bibliografia tuturor documentelor referitoare la români și la unguri nu-l părăsise. Intenția sa era susținută și de observația pertinentă a lui George Barițiu: „Pe vreo 900 de ani, istoria românilor nu se poate scrie fără ajutorul istoriei ungarilor și viceversa”⁸. Această observație, deși ignorată, a rămas valabilă și astăzi.

Timp de peste un deceniu, Veress a întreprins demersuri pe lângă autoritățile române, pentru a i se aproba publicarea documentelor strânse de-a lungul deceniilor, documente însumând circa 20 de volume. În 1929, s-a demarat publicarea acestora, cu sprijinul Fundației *Regele Ferdinand I*. La acea dată, românii aveau publicate 33 de volume din colecția Hurmuzaki, precum și *Bibliografia veche românească* a lui Ion Bianu și Nerva Hodoș (două volume apărute în 1903, respectiv 1910, urmând ca, în perioada 1912-1934, să mai apară alte opt fascicule). Totuși, foarte multe documente din arhivele străine nu fuseseră cercetate, iar Veress intenționa să umple acest gol. A reușit să publice 14 volume. Seria lui începe cu *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (11 volume, între 1929 și 1939). Au rămas în manuscris, nepublicate până astăzi, două volume referitoare la diaspora maghiară din Moldova și Muntenia, fără ca vreun istoric maghiar din România să fie interesat să le dea publicității.

⁸ Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, Vol. I, București, 1931, p. XV.

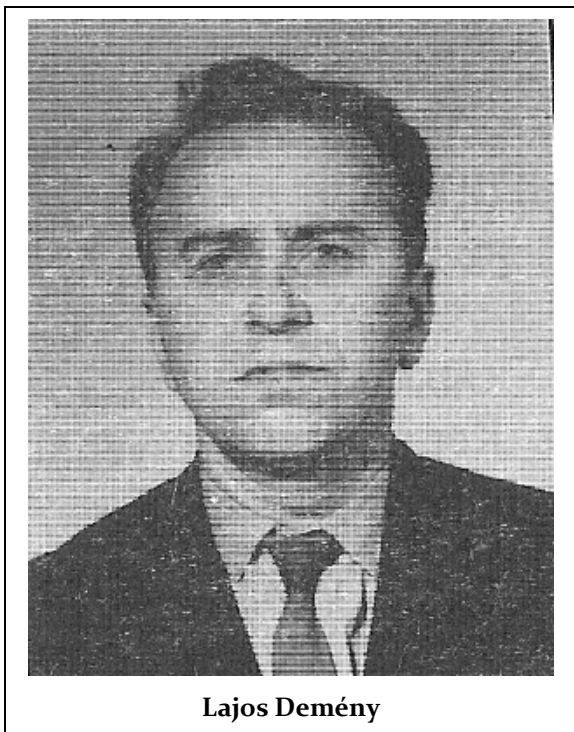
Aproape concomitent cu *Documentele...*, între 1931 și 1935, Veress a publicat trei volume din *Bibliografia română-maghiară*. Acestea înregistrează 2.377 de documente inedite, începând din anul 1473 până în 1878; multe texte sunt însoțite de explicații în limba română cu privire la conținutul documentului. Volumul al IV-lea, (perioada 1879-1914), a rămas în manuscris; probabil a fost retras de la publicare, de vreme ce, în 1935, se anunța că se află sub tipar. Un alt volum al bibliografiei (perioada 1918-1942) se află la Secția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române. Nu a reușit să publice nici repertoriul articolelor despre români din periodicele ungare. Potrivit unor mărturii, eșecul publicării acestor volume de documente a fost cauzat de conflictul lui Veress cu N. Iorga.

Izbucnirea războiului i-a limitat și mai mult posibilitățile de a mai publica ceva. Au rămas nepublicate, printre altele, și lucrările tatălui său, inginerul Sándor Veress, din cauza acelorași împrejurări istorico-politice potrivnice. După război, s-a retras în orașul Pécs (Ungaria), unde și-a petrecut ultimii șapte ani din viață; în 1965, pe locuința sa a fost fixată o placă memorială cu un basorelief executat de sculptorul Péter László.

Endre Veress. Placă memorială, Pécs

Fondul Veress, cuprinzând circa 28.000 de pagini de manuscris, se găsește la Biblioteca Academiei Ungare de Științe și la *Biblioteca Națională Széchényi* de la Budapesta, iar la Arhivele Naționale Ungare se află corespondența familiei Veress.

Lajos Demény

Istoricul Lajos (Ludovic) Demény (1926-2010) s-a stabilit în București din 1956 și timp de mai multe decenii a fost șef de secție la Institutul de Istorie *Nicolae Iorga*; a fost, de asemenea, membru *extern* al Academiei Ungare de Științe de la Budapesta. După 1970, împreună cu Pataki József, s-a implicat în redactarea unei noi serii din lucrarea de mare anvergură intitulată *Diplomatariu secuiesc* (*A székelly oklevéltára*), din care au apărut două volume până în 1990 (în 1983 și 1985). Din 1980, fusese cooptată la redactarea lucrării Kinga Tüdös (n. 1948), specializată la Budapesta în psihologie clinică și istoria artelor. Până în 2006, cu sprijinul Ministerului Culturii și

Învățământului din Ungaria, au apărut alte șase volume. Despre istoria maghiarilor din București Demény a publicat studiile sus-amintite, pentru elaborarea cărora a întreprins cercetări nu doar în arhivele din București și Cluj, ci și în arhive din Budapesta și Debrecin. Abia în 2002, sponsorizat de Fundația *Communitas*, Demény a publicat în limba română o broșură de popularizare de dimensiuni reduse (20 de pagini, incluzând și 8 fotografii), fără nicio trimitere bibliografică, intitulată *Maghiarii în București*⁹; lucrarea se găsește la biblioteca *Casei Petőfi* din București.

Alături de Demény, activează în cercetare și în învățământul superior și alți istorici maghiari din București, dar în atenția lor nu s-a aflat niciodată istoria conaționalilor lor; doi dintre ei predau la Facultatea de Istorie a Universității din București, și anume Antal Lukács și Miron Cihó, specializat însă în egiptologie.

În mod paradoxal, ceea ce istoricii maghiari nu au reușit să scrie din motive obiective sau subiective, au îndrăznit un preot și un ziarist: Sándor Nagy și György Beke.

⁹ Demény Lajos, *Maghiarii în București*, Cluj-Napoca, Kriterion, 2002.